

A HUMOR 20. SZÁZADI IRODALMUNKBAN

Valljuk meg, a magyar irodalom nem bővelkedik humoros, nyugalmas derűt és kedvességet sugárzó írásokban. Indulatosan gúnyos, szatirikus műalkotások már a hitviták korában gyakoriak voltak, későbbi neves alkotók is szívesen éltek a leleplező irónia eszközével, de talán Mikszáth Kálmán volt az első, aki a rá annyira jellemző derűs kedéllyel nem csak leleplezett, hanem humorizált is olyan jelenségeken, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy akár stíluseszközök alkalmazásával, akár az ábrázolás különféle módjainak megválasztása révén jókedvre hangolják az olvasókat.

A sorsvállaló irodalmak, amelyek néha a politika feladatkörét is magukra vállalják, nem a humor eszközeivel szolgálják céljukat. Ez egészen természetes. Ugyanakkor a humor rendszerint érzelmileg telített, s inkább visszhangzik az olvasói tudatban, mint a szatíra, amely az olvasói és írói állásfoglalás azonosságán esetén a leghatásosabb. Ha e kettő különbözik egymástól, akkor az író szándéka és az olvasó befogadói magatartása között feszültség tapasztalható, s ez akár teljes elutasításban is megnyilvánulhat. Mikszáth népszerűségének az is a magyarázata, hogy szatírájának élet sokszor humorával, kiszólásaival, bölcselkedéseivel és jó helyen beszúrt anekdotáival tompította. Persze adódnak olyan esetek is, amikor a humoros ábrázolásmód az olvasók heroizáló hajlama ellen hat. „Nagy árnyakról bizalmasan” szólni – Tersánszky merte ezt tenni, igaz, merészelt ő egyebet is – mindig kockázatos. Nem szeretjük, ha a szobrokat megmosolyogják. Pedig derű nem árthat nekik.

A humor: adomány. Az ókorban élők elképzelése szerint a különféle kedélytípusokat a testnedvek bősége szabta meg. A humoros emberből rendszerint hiányzik a tragikus hajlam – ez természetesen nem általánosítható, Mikszáthnak is, Móra Ferencnek, Tersánszkyknak is vannak sötét színekkel átszőtt regényei –, és arra ad példát, hogy a rosszban is lássuk meg a jót, s tudjunk nevetni, mint az Olümposz istenei. És természetesen alkati kérdés is, olyan szerencsés adottság, amely a humoros ember környezetét is bearanyozza. Vannak irodalmak, például az angol, amelyekben a humor az írói önkifejezés természetes velejárója, mert a befogadó is derűsen szemléli a világot. Ez sem mondható magyar jellegzetességnek. Ha csak Prohászka Lajos könyvének, *A vándor és a bujdosónak* magyarság-képére gondolunk,

máris érezhetjük, hogy nemzeti történelmünk különféle megpróbáltatásai ezt a tulajdonságot és szemléletmódot nem is teheték jellegadóvá.

A század alaphangját is egy tragikus életérzésű költő, Ady adta meg, amikor első igazán jelentős kötete élén azt kérdezte: „Szabad-e sírni a Kárpátok alatt”? S ez a káromló, elcsukló hang a Nyugat nagy íróinak többségét jellemezte. Babits még a hallgató Istent is tetemre hívta, Tóth Árpád lírájában mindvégig érezhetni a melankóliát, s bár Móricz áttörést hozó elbeszélésének, a *Hét krajcárnak* nem elképzelhetetlen olyan olvasata, mely szerint az anya és gyermeke kapcsolatában a humor is ott rejlik, a kicsorduló vér végül mégis tragikussá mélyíti, s baljós árnyakkal telíti a cselekményt. „*A pesszimizmusban megtisztult emberszeretet kacagva sír*” reviczky meghatározása illik a novellára. Amint a fiatal Kosztolányira is. A *Négy fal között* versei között egyértelmű önvallomása olvasható, *A komédiás dala*:

Mulassatok, a hinta indul,
nézzétek e szines pokolt,
Keblem sajog a tompa kintul
de jőjjetek, ajkam mosolyg.

Ti vagytok az úr, én a szolga,
bohócruhába öltözöm,
s elfojtom értetek, dacolva,
 eget-kivánó ösztönöm.

Fejemből a vér zúgva csordul,
de rája süveget csapok,
s nem érzem a tarka lomtul
az égető, nagy bánatot

De néha, hogy a lárma halkabb,
megráz egy furcsa hangulat,
mert látom, itten mind mulatnak,
csak a komédjás nem mulat.

Tipikus századeleji hangulat. A bohócálarc mögött síró ember már-már közhelyessé koptatott képe. A nietzschei „ eget kívánó ösztön” bánatba fojtása. Annak a gondolatnak képekben történő megjelenítése, mely szerint a derű nem az ember tulajdona:

Az élet oly csodás, tűnékeny,
száll mint az omlatag homok,
felleg, derű jár fönn az égen,
az alkotást váltják romok.

(Plato olvasása közben)

Még formájával is játékos sejtelmeket keltő, a *Szegény kisgyermek panaszaiba* illesztett *Lánc, lánc, eszterlánc...* kezdetű pillanatkép sem a játék derűjében cseng ki, jóllehet a vers első része gyermekmondókákat, gyermekálmokat idéz, de hirtelen fordulattal mintegy eltávolítva magától a régi, vidám élményeket, a szenvedő felnőttiség életállapotából tekint vissza rájuk:

Nézzetek rám, húgaim,
éjjel most nem alszom,
bámulom a holdvilágot,
véres már az arcom.

A kincset szinte eszelős szenvedéllyel ásó, elvesztésébe belenyugodni nem képes költő tudta, hogy a gyermekség tiszta érintetlenségében ott rejlik a feloldó, békességet adó humor adománya is. Ezért mondja könnyörgő hangsúllyal:

Hagyjatok szaladni még,
tündérekbe hinni,
fehér csészéből szelíden
fehér tejet inni.

A gyermekség és a játékoság megőrzésének igénye a Nyugat nagyjai közül Kosztolányira a legjellemzőbb. A játék révén külön világot teremthet magának, amelyben az idő sajátos törvényei uralkodnak. A játékos ember visszaélheti gyermekkorát, egy tisztultabb, békésebb világ sejtelmét, amelyet a humor is megadhat a nevetés bölcs derűje által, hiszen a nevetés kizárja a tragédiát. „*A humor – miközben kineveti a korlátai közé zárt szellemet, kinyilvánítja, hogy a fogság nem végleges. A humor szabadságot hirdet, s a benne rejlő felszabadulás a transzcendencia igazolása.*” (Nyíri Tamás: *Antropológiai vázlatok*. Szent István Társulat, 1972. 266.) „*Játszom ennen életemmel*” – írta Kosztolányi jelezve, hogy az ember nemcsak a halállal van eljegyezve, hanem az élet egy másik dimenziója is feltárulhat előtte játék közben. A gyermekségbe, játékoságba menedékkül húzódó ember számára a sebeket osztó világ nem feltétlenül jelenvaló. A *Szegény kisgyermek panaszaiba* egyik versében nem véletlenül ez az indító kérdés: „*Milyen lehet az élet ott kívül?*”

Mi kelthet humoros hatást? Nyilvánvalóan az is nevetséges, ha valamiféle jelenségben, modorosságban érzékeljük a humor lehetőségét, vagy a helyzetet érezzük képtelennek. Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című gyűjteményében először kortársai modorosságainak kifigurázásával fedezte föl a humor máig sem kiapadó forrását, s tett felmérhetetlen szolgálatot a Nyugat íróinak, akiknek befogadását megkönnyítette a nevetés. A kinevetett emberrel, jelenséggel bensőséges a kapcsolatunk. Az *Így írtok ti* hangulat- és stílusutánezatait – amint Schöpflin Aladár írja irodalomtörténetében – „országszerte olvasták, mondogatták... sokan abban a hiszemben, hogy az eredeti műveket hallják. Beletaláltak abba a közhangulatba, amely a nagy ellenpropaganda hatása alatt szeretett gúnyolódni az új írók új stílusán.” Ám a felhőtlen nevetésből lassan kilúgozódott a gúny, a nevetők egyre inkább azonosulni tudtak nevetésük tárgyaival, úgy vélve, hogy ismerik lényegüket, holott inkább derűs kritikákat olvastak róluk. Ezekben az lehetett különösen vonzó, hogy olvasóikat ráébresztették arra, hogy hozzájuk hasonlóan az íróknak is megvannak a határaik. Karinthy nagyságának egyik összetevője, hogy az *Így írtok ti* nemcsak stílusparódia, hanem hangulatutánezásaival is humoros hatást kelt. Az *Ady Endrének* című Tóth Árpád-utánezatban például a költő fiatalkori hangulatverseinek és ezek hangvételének jellemzőibe is tökéletesen élte bele magát, a vers csattanójával pedig még nevetségesebbé teszi Tóth Árpád „vallomását”:

Alázattal szeliden, ki ünnepelni jöttem
Könnyes, fakó szivemmel és trottyos térdemen;
Mely úgy fáj alkonyatkor, csúzos bokámba lenn,
Mikor elagott felhők boronganak fölöttem.
Mert isten vagy, csekélység és két isten és három
Oly bús, kietlen mindegy... s eszembe jut a tantim,
Ki egyszer látott téged a pályaudvarban kinn'
S szegény jó grószpapa, ki ellenőr Parádon.

Kosztolányi finom érzékkel jelezte, hogy Karinthy akkor volt igazán elemében, amikor egy művet egy másik alkotással, a torzképével jellemzett (*Nyugat*, 1933. II. 1.) A torzítás azonban nem bántó, hanem nevetséges. Mint ahogy az a *Tanár úr kérem* legtöbb fejezete is az. Természetesen meg lehet találni helyét a kor gyermekirodalmában is, ekkoriban a gyermeki világ felfedezése az irodalom nagy újdonságának minősült. A *Tanár úr kérem* azonban nem felfedezés volt, hanem egy kollektív élmény humoros megjelenítése: az iskolai csínyek leírásában ki-ki saját kis gaztetteire ismerhetett, visszaidézve az ifjúság keserédes állapotát, a szabadságért vívott

donquijotei küzdelem emlékeit. Don Quijote tulajdonképpen egy régi világba tér vissza, s folyvást tehetetlenségével szembesül. Ez az állapot jellemzi Karinthy hőseit is. Mindegyikük magában hordja gyengeségeit, még a jó tanuló is. Lehet ezt tragikusan felfogni, lehet a bohóc álarca mögé rejtőzve kendőzni e felismerést, s másokat is rádöbbeneni az élet furcsaságaira; de lehet nevetni és nevetetni is, ahogy Karinthy tette, visszaidézve azt az életkort, amikor az ifjúság türelmetlenségével próbáljuk megfejteni a lét értelmét és értelmetlenségét. Diákhősei felnőve majd Esti Kornéllá is változhatnak, s egyre fájdalmasabban döbbennek rá, hogy előbb-utóbb a végállomáshoz érnek, s az ifjúság már csak édes álom. Erre érzett rá Tóth Árpád: „Újra és újra olvassuk a kedves és mókázó sorokat, s egyszerre érezzük, hogy itt többről van szó, mint nevetésről s egy új, szenzációs sikerű humoreszkgyűjteményről; életünkről, a drága és visszahozhatatlan ifjúságról van szó, s bűvös doboz ez a könyv, melyet ha a fáradtság és elmélázás csöndes óráiban fölnyitunk, fanyar és édes gyantájú illat árad belőle, a fenyőfás és napsütéses domboldal illata, ahova a matúrara készülődés régi, arany délutánjain keveredtünk le.” (Nyugat, 1916. március 16.)

A *Tanár úr kéremnek* is része volt abban, hogy Karinthy a humor legnépszerűbb képviselője lett, s ő talán szívesen vállalta a nagy szórakoztató szerepét, de bele is rögzült, csak az igazi irodalomértők figyelmeztettek újra meg újra, hogy humora mögött sajátos logika és bölcsélet munkál. Miközben egy kifordított világ érzéseivel szembesít és díszletei között kalauzol, mintha arra figyelmeztetne, hogy a valóságban – ha más nézőpontból figyeljük – a szabálytalanság és a meg nem felelés is érvényre jut, azaz esetleg a nevetés révén a vágyott teljes szabadság birtokába juthatunk. Kérdezett és gondolkodott, mint a filozófusok, de az eredményt nevetségessé téve arra intett: induljunk előítéletektől mentesen másik irányba, amerre még senki sem járt, s eljuthatunk oda, ahol gondolatainkat és tetteinket nem korlátozzák a lélek cenzorai. Máskülönben mi is csak mászunk-mászunk, mint az ő buta kisgyereke, s amikor fölértünk, megkérdezzük: most fönt vagyok? Nem mászni kell, hanem szabadon és „játszón” lebegni, amint Kosztolányi írta *Esti Kornél énekében*:

Hát légy üres te s könnyű,
könnyű, örökre-játszó,
látó, de messze-látszó,
tarkán lobogva száz szó
selymével, mint a zászló,
vagy szappanbuborék fenn,
szelek között, az égben,

s élj addig, míg a lélek,
szépség, vagy a szeszélyek
mert – isten engem – én is,
én is csak addig élek.

Menj mély fölé deregni,
burkolva, játszani szinben,
légy mint a semmi,
te minden.

Móricz Zsigmond említi: egyik büszkesége, hogy a két zsenivel, Karinthyval és Nagy Endrével lépést tudott tartani. Nagy Endre a humor sajátos városi képződményének, a kabarének volt vezéralakja, ennél azonban mindig többre vágyott, érezte, hogy kedvelt és népszerű műfaja nem marandó. *A kabaré regényében* meg is írta: noha a kiválasztottak szűk rétegéhez szólt, a század első évtizedében mégsem történetietlen „elkabarésodásról” szólni. „Éz – írta Nagy Endre – ...a kötött formák feloldásában állott; s mint egy pajkos szélförgeteg összekeverte a mereven elkülönült megnyilatkozási formákat; a kiüllesztett pátoszt kispékelte kétkedő mosolyával, és a kiszikkadt cinizmust érzélgős könnyekben megpubította... ránevelte a magyar nyelvet egy olyan területre, amelyre azelőtt, ha véletlenül rá is tévedt, oly esetlenül csetlett-botlott rajta, mint a csizmás atyafik a főúri szalon parkettjén... Alig volt olyan vicc, amelynek továbbadásánál ne fordították volna hirtelen németre a beszédet, mert magyarul ‘nem jön ki jól’.” A rövid jellemzés alapján nyilvánvaló, hogy Karinthy a humorban egészen más ideálokat követett. Az ő humoros írásaiban a legritkábban csordulnak ki „érezgős könnyek”, sokkal mélyebb érzéseket és gondolatokat keltett. Nyelvhasználatára azonban hatottak a kabaré-szövegek, amelyeket Nagy Endre nyelvünk gazdagítóinak nevez, ám ebből ered a városi nyelv jónéhány boszszantó lazasága. Kétségtelen, hogy bizonyos körökben nagy népszerűségre tett szert, a nevető közönség soraiban ott ült Jászi Oszkártól a szocialista vezetőkön át a dzsentrikaszinó tagjaiig sok mindenki, az írók közül is jónéhány: Ady, Bródy Sándor, Ignó, Herczeg Ferenc, s az egyetemi ifjúság bezúfolódott tagjai is jól szórakoztak; de Heltai Jenő és Szép Ernő sikerei sem feledtethetik, hogy a kabaré humora többnyire aktualitásokhoz igazodott, s ezek elmúlásával a szövegek is elkoptak (néhányik vers, szonon kivételével). Ráadásul Nagy Endrének sem sikerült megnyugtató módon feloldania azt a dilemmát, vajon mi választja el a kabarét a lokáloktól. Azt is átérezte, hogy kétségtelen írói tehetségét inkább a fiatal korában művelt epikai műfajokban kellene megmutatnia.

Heltai Jenő, aki ugyancsak otthonos volt a könnyed szórakoztatás és a kabaré világában, derűs, áttetsző jambusai is jellegzetesen városi környezetet és életszemléletet szóltattak meg. Néha bohém, nevetető, máskor melankolikus, olykor fiatalosan könnyed, habzsolná az életet, másszor a halállal komázott. *Kabaré* című ciklusában játszi kedélye számtalan derűs élethelyzet felvillantásakor megnyilatkozik (*A tökéletes feleség, A tökéletes férj*), a *Dal a moziiról* sokan és sokféleképp utánozták, a *Cigaretta* szándékosan elbagatellizálva mutat be egy emberi kapcsolatot, *A falusi kislány Pesten* népszerűségét mi sem jellemzi jobban, mint hogy szólás lett. A napi politika átláthatatlan, felfoghatatlan szólamai átláthatóak, egy sajátos nézőpontból értelmezettek lettek a kuplókban és sanzonokban, a téma időszerű volt, a vers „olcsó kis dal”, amolyan „aszfalt népiesség” terméke, amely nevetést szült és felháborodást keltett:

Szegény fejemnek nekiestek,
Mert nem vagyok elég magyar,
S mert nem daloltam még a földről,
Mely ápol és mely eltakar.

(*Pro domo*)

Heltainak – mint ezt például kisregényei is bizonyítják –, alapos ismeretei voltak koráról, a fényes felszín alatt forrongó ellentmondásokról, de nem érezte feladatának feltárni ezeket. Kicsit mosolyogva, csipetnyi nosztalgiával szemlélte és ábrázolta a „nagy összevisszaságot”, s mosolyt keltett olvasóiban is, akik hőseivel együtt korzóztak, udvaroltak, abban az illúzióban, hogy a bajokat elfedhetik a nevetéssel. Operettországot ábrázolt a *Family Hotel*-ban, operetteken derült a közönség a fővárosban, s ha érdekesebb, keményebb harmóniákat hallott, fütyült, tüntetett. Egy új nemzedéknek kellett eljőnie, amely fogékony volt különös témák és figurák iránt, s megérezte bennük a humorban rejlő szabadságvágyat. Ezt hozta irodalmunkba vidékiségével, komótos mesélőkedvével Móra Ferenc s Kakuk Marci történeteivel Tersánszky Józsi Jenő, s ez az élmény ragadta magával Tamási Áron Ábel-regényeinek olvasóit.

Móra elbeszéléseinek egy része mintha a társasági csevegést idézné, amikor „egy valaki leteszi a garast, és egymaga beszél egész estéken, megeredt szóval, kényelmes bőséggel, fésztelenül elkalandozva a képzettársítás kanyargós útjain, ötletről ötletre, anekdotáról anekdotára. Beszélgetéséből nagyon rokonszenves, meleg kedélyű, felvilágosult magyar ember alakja bontakozik ki, aki rendkívül jóízűen, bár terjengősen tud beszélgetni, láthatólag élvezzi a maga szavát, az érzülete emberséges és szabadelvű,

nincsen benne harag és keserűség, mindenképpen derék, jó ember. Az író alakja, hangja, derűs világszemlélete adja a varázsát, sokkal inkább, mint amit elmond.” (Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. 1937. 290.) S ahogy ez a világ lassan elsüllyedt, Móra varázsa is megkopott, holott az általa megjelent pozitív emberi tulajdonságokat, s az élet derűvel átítatott szemléletét nem szabadna elveszítenünk. Mórában is, Heltaiban is érezni némi öniróniát. Heltai *Zenélő órája* e szemléletmód egyik hű kifejezője:

Ki a szobában lustán ténfereg,
A gazda is már ványadt, vén gyerek.
Rak pasziánszot, ül a bőrdíványon,
Magának ennél többet mit kívánjon?
És valahányszor a családi óra
Rágyújt a régi harci indulóra:
„Föl, föl vitézek a csatára!”
Az öregúr is rágyújt. A pipára.

1962-ben jelent meg Tersánszky Józsi Jenő „botrányos”, „derűs mozaiksora”, a *Nagy árnyakról bizalmasan*. Ennek bevezetésében írja: „*Az élet nem válogatja össze eseményeit a későbbi irodalomtörténetre való tekintettel nehéz és könnyű fajsúlyúnak. És én főleg hiteles és valóhű kívánok lenni még az anekdotában is.*” S egy másik önjellemzése: „*Én aztán tényleg a legmélyebb társadalmi pontról ragadtam meg a tollat, mint a vízbefúló az utolsó szalmaszálat.*” Mégis „a derűt, az egészséges, bátor életkedvet választotta Múzsájának”.

Alkata is predesztinálta erre. Öregkorában is vásott kópé volt, legendás figura, aki mintha szándékosan rombolta volna le az íróról a köztudatban élő szoborportrét. Hőseit is úgy választotta, hogy ne legyenek irodalmiak, hanem életszagúak, akiket humoruk megóv a tragédiáktól. Ahogy József Attila írta e nyomorúságukban is derűt sugárzó, reményt adó hősokról *Kakuk Marcijában*:

Azért születél,
Hogy plébánia légy a templom egerének,
És szélben szoknyaként gyűrődő bőröd alatt
Mennél jobban szétsárgul a papírmadzag,
Inaimra annál inkább drótkötelek nőnek.

Kakuk Marci titkát először Móricz Zsigmond fejtette meg. Az író hőse és hasonló hősei iránt érzett szeretetét nevezte annak a kulcsnak, amellyel Tersánszky világába behatolhatunk, s ott „*kacagó gyermekként*” élvezhetjük

„*az életnek kikutyázkodott zenebonáját.*” Az író, aki társainál sokkal jobban ismerte a társadalom alatt élők mentalitását, ügyeskedéseiket, kisebb-nagyobb szélhámosságaikat, szerencsés hősválasztásával igazolni tudta, hogy az erkölcsről kialakított nézeteinket az élet nem feltétlenül igazolja vissza. S mindezt egy szerkezettelen, kiszámíthatatlanul folydogáló, ide-oda ágazó regénysorban, amelynek nyelvéről mindent lehet állítani, csak azt nem, hogy irodalmi. Miért is lenne az? Kakuk Marci sem irodalmi hős, hanem az élet hőse, a derűs túlélő, aki a boldogok sorát szaporítja, pedig sorsának alakulását nem csak kivetettsége módosítja, hanem rosszabbik énje, Soma állandó beavatkozása is. Ugyanakkor Kakuk Marci kis győzelmei, túlélései környezetének fonákságaira is ráirányítják a figyelmet: őt figyelve, kalandjain nevetve voltaképp önmagunk, szeretetlenségünk fölött is ítéletet mondunk.

Nevetve, sajátos szófűzésével, mondatalkotásával tanított a természet szeretetére. Állatokat, tárgyakat választott regényei hőseiül. Miközben a *Legenda a nyúlpaprikásról* Paprikásának kalandjain derülünk, megmenekülésében reménykedünk, a gyengék és az elesettek sorsával azonosulunk. A kéz-ből-kézbe kerülő ceruza habkönnyű története mögött a háború sötét árnyai sejlenek föl, az egyik véres ütközet, amelynek kénytelen-kelletlen résztvevőit a ceruza olykor ugyanúgy jellemzi, mint Svejks, a derék katona társait: „*Csupa harc, készség és bátorság vagyunk. Talán csak Napóleon veteránjai, Hannibál fekete harcosai, Hunyadi bocskoros székelői lehettek ilyenek, mint a mi fiaink.*” „Vészben” gyakorolja a túlélés reményét III. Bandika, veszélyes és szörnyűségekkel terhes utcákon gördül és kapualjakban pihen a kézikocsi. Ilyen volt a történelem, melynek fordulataiból talán a humor bölcsessége által tanulhatunk.

A *Nagy árnyakról bizalmasan* derűs történetei emberközelbe hozzák az írókat, portréiból azonban nem hiányzik a tisztelet és szeretet érzése sem. Tersánszky minden művében az ember mosolyogtató egyénisége, hétköznapisága megnyilvánulásai foglalkoztatták. Meg akarta szerettetni hőseit. A portrégyűjteményből ezért is hiányzik az „irodalmiaskodás”, megfigyeli az alakot, s olyannak mutatja, amilyennek ő látta. Anekdoták ezek, kanyargósan, szeszélyesen ismertetnek meg az ember-írókkal, akik a talapról lelépve egyszeriben vidám figurákká válnak: bearanyozza őket az író, s közben a irodalom egyedi értékelésére is módot talál. (Értő elemzését köszönhetjük Béládi Miklósnak, aki a ItK 1963-as évfolyamában méltatta a kötetet.) Ez az értékelő gesztus néha bölcselkedésben nyilvánul meg. „Tersánszky” okoskodások, de bennük is érezni a humorban megnyilvánuló részvétet. A Baumgarten-díjjal kitüntetett Nagy Lajos jellemképét például így általánosítja: „*Ő a kiszolgáltatottak közül való volt mindenba. Éreztem, hogy van tényleg olyan változata is a kinnak, amikor az enyhület, ha rövid, csak alkalmasabbá tesz az új kinnra a már*

fásulásba kergetett régi helyett.” Az öröm, életvidámság írója fájdalommal szembe-
sült a pesszimizmussal, amely őt oly ritkán kerítette hatalmába. „*Szinte áldottam
sorsomat – írta Babitscsal kapcsolatban –, hogy azok közé a tehetségek közé tartozom,
akiknek általában szívesen és ujjongóan fedezik fel hibáit*”. Mert „megcsömörít” és árt
„a hízelkedés, túlbecsülés”. Apró életigazság, de találó. Mint ahogy az legtöbb
jellemteni megfigyelése, amelyek a humoros történetekbe ágyazva az olvasót is
megérintik.

A humor forrása gyakran a népmesei elemek felhasználásából fakadt. Az *Ábel a rengetegben* is úgy kezdődik, mint a mesék: a fiú elindul a rengetegbe, hátha megtalálja a szerencséjét. Hátán a tarisznyája, az útravalóval. A csava-
ros eszű Ábelnek azonban nincs szüksége mesebeli lények támogatására,
segíti tréfálkozó kedve, bőven áradó humora, ravaszsága. Schöpflin Aladár
„székely humornak” nevezte beszéd- és gondolkodásmódját. „*Ezt észrevették
más íróink is Jókai óta, de csak külsőségeiben, nem szívták magukba a hargitai édes
levegővel, mint Tamási. Ez a humor legfőképpen a beszéd fordulataiban nyilvánul. De
ez a beszéd rávilágít az összes dolgokra és humoros színt von rájuk. Aki székely ember
a regényben, mind így beszél, vagy legalábbis érti és élvezi ezt a beszédmódot.*” (Nyugat,
1933. 2. sz. 136–137. o.) Babits pedig így érzékeltette Ábel újdonságát. „*Az
író itt is mítoszt csinál, és sikerül neki az, ami magyar íróknak alig sikerült még: egy
népi figurát formálni, aki mítosz és zsáner egyszerre; letéteményese egy nép kedélyvilágá-
nak, s mintegy ama ‘mély és iratlan’ kultúrájának is, szembeállva ezzel a másikkal, mo-
dern kultúrával, melyben a naív csibés és a salamoni, nevető bíró szerepét egyformán
vállalhatja: ez a Tamási találós eszű székely legénye.*” (Könyvről könyvre, Nyugat,
1933. 2. sz. 125–128.) Nem Ábel az egyetlen olyan figurája az íróknak, aki
magában hordja a székely ember bölcs, ravasz, derűjét. Novelláiban
egyéni jellegűek, mindegyik más, de ezek a tulajdonságok valameny-
nyiüket jellemzik. A mese és az anekdota egymásba folyik, de az alakok
valóságosak, s a kezdeti expresszivitást mindinkább felváltja a humoros
elemekkel átszőtt realitás. „*A fortélyos párbeszéd tiltakozás a konvenció rabbilincsei
ellen, a rab hétköznapok magától értetődő igazsága ellen. A lélek ruhát vált benne.*” –
írta találóan Szabédi László. (*Tamási novellái*. Termés 1942. Közli: Tamás
Menyhért: *Zeng a magosság*. In memoriam Tamási Áron. 1997. 143–151. o.)

Teljesen más kultúrkörből származó hős Babits Mihály Jónás prófétája,
de beszédmódjában és megcsalatottságában humoros elemek is fölsejlenek.
Az ószövetségi könyv előadásmódját a költő követte ugyan (némi módosí-
tással), de üzenetét megváltoztatta, mesés elemeit pedig némiképp bővítet-
te. A különben komoly és eltökélt Babits kedvvel színesítette humorral a
bibliai szöveget. Igazolásként idézzük a *Jónás könyve* kétféle bevezetését, az
eredetit és Babitsét:

„Az Úr szótát intézett Jónáshoz, Amittai fiához mondván: Kelj fel, menj Ninivébe, a nagy városba, és hirdesd benne, hogy gonoszsága felhatolt élém.

Felkelt erre Jónás, de azért, hogy Tarzisba meneküljön az Úr színe elől, és lement Joppéba.” (A szöveget a Szent Jeromos Bibliatársulat 1997-ben megjelent tolmácsolása alapján idéztük.)

Monda az Ur Jónásnak: „Kelj fel és menj
Ninivébe, kiálts a Város ellen!
Nagy ott a baj, megáradt a gonoszság:
szennyes habjai szent lábamat mossák.”
Szólt, és fölkele Jónás, hogy szaladna,
de nem hová a Mennybeli akarta,
mivel rühellé a próféataságot,
félt a várostól, sivatagba vágyott,
ahol magány és békesség övezze,
semhogy a feddett népség megkövezze.
Kerülvén azért Jáfó kikötőbe
hajóra szállott, mely elvinné őtet
Tarsis felé, s megadta a hajóbért,
futván az Urat, mint tolvaj a hóhért!

Már ebben a pár sorban megnyilvánul a költő játszi mesélőkedve és humora. A bibliai szövegben arról van szó, hogy Jónás Tarzisba akart menekülni. Itt Babits kiszínezi és szófűzésével, a „rühellé a próféataságot” leleményével s az utolsó sor hasonlatával egy másik, a humor által emberivé is tett dimenziót nyit meg.

Számtalan kitűnő tanulmány, könyvrészlet foglalkozik a *Jónás könyvével*, világirodalmi párhuzamaival, archaizmusával, szóalkotásaival, képzéseivel. Feltűnő, hogy humoráról kevesebben írnak, ami abból is eredhet, hogy mondanivalója végső soron nagyon komoly, hiszen Isten könyörületet tanúsít, s a költemény azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy emberi ésszel nem fűrészhetjük ki útjait és szándékait, az idő az Ő mértéke szerint egészen más, mint a mi tudatunkban: „s negyven nap, negyven év, vagy ezerannyi. / az én szájam-ban ugyanazt jelenti” Illyés Gyula mondta el egy televíziós beszélgetés során, hogy a költő műve írása közben föl-fölnevetett. S ha a szöveget vizsgáljuk, szemünkbe tűnik, hogy erre főként azokban a részletekben találhatott alkalmat, amelyekben az eredetitől eltérve saját fantáziájára, mesélő kedvére hagyatkozott. (Az archaizmusokról itt nem szólunk, azok is humoros hatásúak lehetnek, de Babits kortárs-olvasói nem feltétlenül érezték ilyennek

őket. Hasonlóképp a jelzős szerkezetekben és az ellentétet kifejező szó szerkezetek elemzésétől is eltekintünk, noha ezekben is föl villan Babits egyébként ritkán kifejeződő humora.)

Különösen feltűnő, milyen derűs és részletes rajzát adja az író a „nagy városnak”, Ninivének. A bibliai szöveg szerint „*Ninive háromnapi járóföldre terjedő nagy városa volt Istennek. Alighogy bement Jónás a városba, egynapi járásnyira, nagy hangon hirdette: 'Még negyven nap, és Ninive elpusztul!'*”. (3,3b–4)

Babits kiszínezi Jónás érkezését, nevetségessé teszi a prófétát:

Menvén hát Jónás, első nap kiére
egy sátrakkal telt csillagforma térre
s az árusok közt akik vad szakállát
és lotykos, rongyos, ragadós ruháját,
ahol helyet vőn, kórusban nevettek,
kiáltott, mint az Ur meghagyta...

Az eredetiben nincs szó Jónás „elszeleléséről” sem:

.....szeme vérbenforgott,
kimarjult arcán veritéke csorgott,
de az árusok csak tovább nevettek,
alkudtak, csaltak, pöröltek vagy ettek
s Jónás elszelelt búsan és riadtan
az áporodott olaj- s dinnyeszagban.

A színészek és mimesek terén színre lépő Jónásból is hiányzik az isteni küldött méltósága:

.....a magas ülés-sorok csucsára
hágván olyat bődült bozontos szája,
hogy azt hitték, a színre bika lép.
Mohón hökkenve némult el a nép.
Míg Jónásból az Úr imígyen dörgött:.....

Asszonyokról nem szól a Biblia. Annál inkább Babits:

S az asszonyok körébe gyültek akkor
s kísérték Jónást bolondos csapattal.
Hozzá simultak, halbüzét szagolták
és mord lelkét merengve szimatolták.

Más és derűsebb ez az asszonycsapat, mint a *Strófák egy templomból* propagandistái, a „szoknyás hadsereg” komor aktivistái. Ők a hatalmasok elé is követik, ahonnan végül átkozódva ront ki, s egy fantasztikus menekülés után, „dult szivében” Ninive pusztulásának szörnyű látomásával a pusztába ment, s ott megfogadta, hogy harmincnyolc napig böjtöl és imádkozik az iszonyú forróságban.

s nem mozdul, mígnem messze kénköves
lángoktól lenne lenn az ég veres
s hallanék hogy a föld egyszerre szörnyet
dördül, s a nagy vár tornyai ledőlnek
s úgy elpusztul minden ninivei,
maga és apja s anyja, fiai
s lányai, huga-öccse, nénje-bátyja,
mint hajdan a Jeroboám családja.

Jeroboámon, aki meg akarta osztani Izraelt, két aranyborjút állítva, hogy azt imádják, beteljesedtek azok a jóslatok is, amelyeket Isten egyik embere mondott neki. A király ugyanis kitartott a bűnben, „vétket vont magára” s háza összedőlt „és elpusztult a föld színéről”. (1. Királyok 13,34.) A próféta, akit Isten hozzá küldött, miután kiment a városból, egy terebintfa alatt üldögélt, ott talált enyhet, akárcsak Jónás a tök árnyékában, melynek „módszelett örült”. Bosszúszomjasan, dühöngve alig várja, hogy elpusztuljon minden ninivei, s haragja akkor sem szűnik, mikor majdnem elalél a hőségtől. Nem nélkülözi a humort, hogy az „elhervadott” tökön siratva mérgeződik, s nem fogja fel azt a hatalmas különbséget, amely az árnyat adó növény és a virágzó Ninive pusztulása között mutatkozik. Hiába magyarázza el rendelkezésének okát az Úr, „Jónás hallgatott. / A nap az égen lassan ballagott.”, mintha a *János vitézből* vagy a *Toldiból* kúszott volna föl az égboltra.

Az *Őszi utazások a vörös postakocsiban* számos humoros jelenet, leírás színezi az előadást (cselekményről aligha beszélhetünk, hiszen Krúdnyál az események a lélekben tükröződnek). Az alaphelyzetben is felvillan a derű, hiszen a havasok között egy titokzatos szellemalak él, aki tulajdonképpen halott. Ám Krúdy az életet is másképp ábrázolja, mint szokás: nála valóság és emlékezet egybefolyik, s nem csodálkozhatunk, ha kiderül, hogy Alvinczi Eduárd kíséretében Miszter H. néven Rudolf trónörökös is utasa a kocsinak, s hogy a bokrok mögül leselkedő Rezeda Kázmér a tanúja, amint elbűcsúzik Vecsera Máriától. Rezeda Kázmér a tudósok bosszantására készül

némi följegyzéseket tenni Vecsera kisasszonyról, hisz az a terve, hogy ezeket a Nemzeti Múzeumra hagyományozza, hadd' csóválják fejüket a bölcsek. Rezeda Kázmér jellemzése sem nélkülözi a humort: „Ész Rezeda úr, korunk és regényünk hőse, miután fiatal korában többet volt részeg a bortól és szerelemtől, mint egy kisebb német királyság lakossága, míg negyvenesztendőskorában nagy gondot fordít keze és körme tisztaságára, kalapkefije van, habozva vásárol egy új nyakkendőt, a fehéreneműs szekrényét bármikor megnézheted, a régi leveleket gumiszalaggal köti át, esetleg minden nap szegfűt tűz kabátjára, de már esze ágában sincs, hogy kínjában a párnát harapdálja, vagy öngyilkosságot tervezzen egy észbontó nőért. Azt hiszi, hogy a bánatot nem ismeri, pedig az felgömbített farokkal, dorombolva mendegél mellette, mint a círmos a gazdasszonya kötényénél.”

Rezeda Kázmér és szerelme, a némiképp kancsal és bővérű Kronprinz Irma kapcsolata sem hétköznapi. Alvinczi társaságának tagjaiként jutnak el a medveházi vadászatra, ahol Irma kisasszony megcsalja kedvesét, aki „vallásos meggyőződések alapján”, buddhista tanokra támaszkodva szakít vele: „Aki leigázza a vágyakozást, amit nehez legyőzni, arról lepereg a fájdalom, miként a vízcsepp a lótuszeletről.” A búcsúzóul visszapillantó Irma a még azt is láthatja, amint „Valami igen nagy dolog készül. Vége a régi magyar életnek, rózsám. Csak az vigasztal, hogy a világ, főként ez az ország, megérdemli baljóslatú sorsát.” E lassú enyészetet sokszor a humor teszi elfogadhatóvá. A *Boldogult úrfikoromban* „Bécs városához” elnevezett kocsmájában mintha búcsúzó társaság gyűlt volna össze, a történeteket halk dallamával kíséri a Teréz templom órájának ütése, amely a múltó és feltartóztathatatlan időre figyelmeztet.

A társaság azonban vígan mulatja az időt. A különféle és különös figurák mintha egy panoptikumból keltek volna életre, s ha az óra éjfél üt, visszatérnek oda. Humoros a társaság vezére, Pista bácsi, az Elnök, aki kezének egyetlen mozdulatával elaltatja a hordár által hozott természetes kakast, majd a söröshordó tárolása és csapra verése tárgyában kezdeményez forrpontra hevülő vitát, amely Plac urat arra készíti, hogy ingujját föltúrva készüljön a verekedésre. Csupa jellegzetes pesti figura, akiket Krúdy látott, ismert, s akiknek eltűnésével maga is idegenül forgolódott a világban. Ezt az életállapotát azonban már egy másik prózaíró ábrázolta a beleélés ritka remekében. Mert Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regénye valóban az! Krúdy kedvéért még e komoly és eltökélt prózaíró is mosolyog:

Szindbád e kérdéssel fordult a kocsihoz:

„– Isznak-e még a Kék hordóban reggelenként eperpálinkát?

– Csak az úriemberek – mondta a kocsis – és az öregebb kocsimosók. Nagyon kevesen isznak már eperpálinkát a városban.

– Így vesznek ki a szép szokások – mondta a kocsis, és a lovak közé csapott, mintha megijedt volna e hírtől.

– Jó helyről tudom – mormogta a hajós. – Kászonyi Pista mondta, aki személyesen ismer két színésznőt. De meg van írva, hogy veszélybe jut a nemzet, mely nem tiszteli az ősök hagyományait.”

Móricz Zsigmond kortársai szerint is értékelte a humor különféle megnyilvánulásait. *Az isten háta mögött* egy önmaga keserű levében lassan eléggő kisváros lefokozott, testi szenvedélyekben felizzó világát mutatja, amelyből teljesen hiányoznak a nemes és nagy érzések. De a befejezésében mintha humorba fordulna a cselekmény. Miközben a nagyvendéglőben az albíró nem éppen hétköznapi haláláról folyik a szó (a közjegyző rajtakapta a feleségével, mire alsónadrágban kiugrott az ablakon, és a nyakát törte), s ekkor ront be Veres tanító úr takarítónője: „Jaj, tekintetes úr, a tekintetes asszonka kiugrota ablakon!”, annyira szívére vette az albíró halálhírét. De ez az eset nem tragikus véget ért: a tanítóné, az isten háta mögötti Bováryné az ülepére esett. A tanító haza indul. „Kár azért a fiatalemberért – s búcsúzóul megemelte a kalapját. – Bizisten a nevét sem tudom. Ő se tudta az enyémet. Mindig valami Bovari úrnak szólított, pedig többször mondtam neki, hogy Veres Pál vagyok. Ami mégis nagy különbség.”

Ha Márairól azt mondtuk, nem tartozott a derűs írók közé, aligha járunk messze az igazságtól. Mosolya ironikus, leleplező volt, a legritkábban felhőtlen és feloldó. Akadnak azonban kivételek is. A *Vendéjáték Bolzanóban* bevezetőjében (*Egy úr Velencéből*) felbukkanó Balbi, a „züllött barát” mindvégig megőrzi humoros vonásait, amelyeknek hitelét csak fokozza Casanovával való ellentéte. Az operák buffója ő, s vígoperai az első jelenet is, amint a legjobb szobában alvó Casanováról beszél az egész fogadó (s majdan mindenki, aki szökéséről hallott), abban a „felelgetős” modorban, amely leginkább Rossini vígoperáit jellemzi:

„Egy úr, mondták a lányok, s mentek dolgukra, vihogva és sugdosva, a konyhába és a pincébe, mentek kocsit mosni és tányért törölgetni, aprófát hasogattak, felszolgálták az ivóban, halkabban beszéltek, ujjukat szájuk elé emelték, megint vihogtak, majd elkomolyodtak és továbbadták a hírt, fontoskodva és röhögve: egy úr, igen, egy úr Velencéből. Este beállított két titkosrendőr; neve a gyanús és vonzó, érdekes és veszélyes név, melyet a nagy kaland, a szökés híre nemrég aranyozott meg, minden városban vonzotta a titkosrendőröket. És mindent tudni szeretett volna. Alszik?... Poggyásza nincsen?

– Egy tör, – mondta a fogadós. – Egy törrel érkezett. Ez mindene.

– Egy tör, – ismételték szakaszterű elismeréssel és tájékozatlanul. – Miféle tör? – kérdezték a titkosrendőrök.

– Velencei tör. – felelte áhítattal a fogadós.

– Egyebe nincs? – kérdezték.

– Nem, – mondta a fogadós. – Egyebe nincs. Egy tör, ez mindene.

...

– Vigyázz, – mondták a poroszlok, – vigyázz reá. Minden szaváról tudni akarok. Nagyon kell vigyáznia rá. Kap-e levelet és kitől? Küld-e levelet és kinek? Vigyázz minden mozdulatára. Úgy látszik, – mondták halkabban, a tenyerükből tölcserűt csináltak: így súgták a fogadós fülébe: – pártfogója van. A prelátus úr sem tehet ellene semmit.

– Egyelőre, – mondta tapasztaltan a fogadós.

– Egyelőre, – vizsgozták a poroszlok komoran.

Lábujjhegyen mentek el, sötét arccal és gondokba merülten. A fogadós leült az ivóban, sóhajtozott. Nem szerette a híres vendégeket, kik felkeltik a prelátus és a rendőrség érdeklődését. A vendég szemére gondolt, arra a sötét tűzre és parázsra, mely álmosan lobogott e szemekben, s félt. A törre gondolt, a velencei törre, vendége egyetlen poggyászára és félt. A hírre gondolt, mely vendége nyomában lopakodott, s halkan káromkodni kezdett.”

A hír ugyanúgy terjed, mint a Sevillai borbélyban a rágalom. „Szállt a hír a velencei palotákban, a külvárosok csapszékeiben s a bíborosok és a kegyelmes szenátorok a hóhérok és a kopók, a kémek és a kártyások, a szeretők és a férjek, a lányok és az asszonyok a meleg ágyban fölnevettek és fölkiáltottak: 'Hobó!' Vagy ezt kiáltották teli torokkal, elégedetten: 'Haha!' Vagy a párnába és keszkenőjükbe kuncogtak: 'Hibi!' Mindenki örült, hogy megszökött. Másnap estére jelentették a hírt a pápának, aki emlékezett rá, emlékezett arra is, hogy személyesen tüntette ki egyszer a kisebbrangú pápai érdemrenddel; s most felnevetett a hírre. Szállt a hír, Velencében, a gondolasok a hosszú evező nyelére támaszkodtak, szakszerűen megvitatták szökése minden részletét és örültek, hogy megszökött, örültek, mert velencei volt és túljárt a hatalom eszén, örültek, mert valaki erősebb volt, mint a zsarnokság, mint a kövek és láncok és az ólomtemető.”

A Szindbád hazamegyben az öreg hajós félig ébren, félig álomban azon mereng, vajon mi lehet Attilával. József Attila lírájának jellegzetes kifejezőmódja a humor is, a gyermekség is. A Medáliákból eredeztethető az „egzisztenciális dalforma”, ahogy ezt Szabolcsi Miklós jellemzi. (Kész a leltár. 1998. 320. o.) Más vonatkozásban egzisztenciálisnak mondhatjuk a költő énképének egy Bartók-mű inspirációja nyomán történt versbe foglalását, a Medvetáncot, amelynek játszi asszociációi humoros hatást is keltenek, valójában azonban a vers keserű világszemléletet fejez ki. E költemény rokona A kanász, amelyről Németh Andor megjegyzi, mennyire büszke volt alkotója erre a humoros ötletére: „Orrukban csak magyarmód / csillog egy kis aranydrót.” De nem kevésbé derűs A cipő sem, amely voltaképp költői játék:

Költő vett föl, pici lábán
egy ilyen tapos,
két megtörött, szelíd orcám
azért bánatos.

Fény deszkázhat, ég füstölhet.
Lekvár lesz a sár?
Neki mindegy. Füzőmből meg
kanócot csinál.

A nyomorúságból gyártott játék, ez is József Attila egyik leleménye. Ebben is felvillan a gyerekesség, de a játékosságnak nála mélyebb értelme is van: a jó szóval történő oktatásért és a játékosságért egyszerre fohászkodik, s ez a tragikus árnyakkal átszőtt játszani vágyás utolsó verseiig jellemzi, akár csak Kosztolányit.

József Attila humora legtisztábban a tündéri *Betlehemi királyok*ban mutatkozik meg. Az ő esetében is megfigyelhető, hogy a humoros, vagy annak szánt írások elfogadása világnézeti és alkati sajátosságokon is múlik. Horger Antal felháborodott a *Tiszta szímel* olvastán, holott ez a vers inkább derűs magamutogatás szándékával íródott. Még a *Betlehemi királyok* olvasói között is akadt, aki blaszfémiát érzett a költemény befejezésében, mégsem vitatható, hogy a vers humora nem sértő, inkább gyermeki kedvesség és meseszerűség mutatkozik benne, s a figyelmes olvasó akár azt a transzcendens jellegzetességet is érzékelheti, amelyet Nyíri Tamás a humor egyik fontos jellemzőjének mondott. Ugyanez a humorral átszőtt gyermeki derű jellemzi az *Istenem* antropomorfizáló, közvetlen sorait:

Ha csősz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat.
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérnéd,
s én hosszan, mindent elbeszelnék.

Sík Sándor finom érzéssel figyelmeztetett arra, hogy József Attila istenes költészetének „önfenntartási ösztönébe mélyedő gyökerei vannak”. (*József Attila Isten-élménye*. In. S. S.: *Kereszténység és irodalom*. 1989. 355–371. o.) Önfenn-

tartó ösztönének nevezhetjük humorát is, amely segítette az élet nehézségeinek elviselésében és versekké alakításában. A megbántottság fájdalmas élményét így írhatta ki magából utolsó születésnap versében, a *Születésnapomra* címűben, amelyben irónia, önirónia, játékosság és a sajátos rímelés kiváltotta humor elenponozza az élettény keserű emlékét. (Szabolcsi Miklós: im. 802–806. o.) A keserűséget valamelyest oldó humor és irónia egyébként nem ritka irodalmunkban: egyedi példája Márai *A szegények iskolája* című műve, de József Attila híres versében is nyomára lelhetünk:

Én, akit föltaszít a ló,
s a porból éppenhogy kilátszom,
nem ember szívébe való
nagy kínok késeivel játszom.
(*Bukj föl az árból*)

A porból alig kilátszó gyermek gondolkodásába, az általa látott perspektívába szinte tökéletesen helyezkedett bele Szabó Lőrinc. Nem klasszikussá vált gyermekverseire gondolunk, hanem azokra a költeményeire, amelyekben a felnőtt és a gyermek világszemléletének szinte áthidalhatatlan különbözőségét ábrázolta, humorral, játssi bölcselkedéssel színesítve a pillanatképeket. *A légy* vagy a *Lóci verset ír* iskolapéldái ennek az ábrázolásnak, de ide sorolhatjuk a *Csirkéket* is. A *Lóci verset ír*ban „szabólőrinc” távolságtartással a metafizikai távlatremtésnek is tanúi lehetünk: a játékosság, a humor és a távolságtartás együttese a vers végén távlatossá válik:

Ünnep előtt volt. Kint a kertben
húsvéti bárány bégetett,
most borult virágba az alma,
a barackfa már vetkezett.

én meg épp versbe igyekeztem
fogni életet és halált,
mikor egyszerre nyílt az ajtó,
jött Lóci és elémbe állt

s megszólalt: – Apu, verset írtam!
– De hisz még nem is tudsz írni, te!
– Nem is írtam, csak kigondoltam.
– No, halljuk. – Hát figyelj ide –

szólt Lóci, azzal nekikezdett
s két sorban elmondta a verset:

„Az életet adja, adja,
egyszerre csak abbahagyja.”

Én nagyot néztem: – Ki? Kiről szól
a versed? Lénnyi az egész?

– Hát az Istenről, az a címe! –
magyarázta a gyerek; és:

– Nem kéne még valami hozzá?
kérdeztem én kíváncsian.

– Nem hát – felelt ő – ez az élet,
ebben már minden benne van.

– Benne van, jól van, igazad van,
szép a vers, menj és játssz tovább! –
Szinte ijedten csókoltam meg
Lóci hatéves homlokát...

Ő elrohant... Kint ragyogott a
tavasz, a bárány bégetett
s én eltűnődve ezt a verset
írtam a magamé helyett.

Schöpflin Aladár már említett irodalomtörténetében egy felsorolásban bukkanhatunk rá a múlt század irodalmának magában álló, máig a „magas” irodalom peremére szorult lírikusára, Berda Józsefre. A komoly, a sorssal újra meg újra számot vető művek sorából üde, humoros kivételként bukkannak elő a húsleves, a szép kofaasszonyt, a borocskát ájtatosan magasztaló, a tinórugomba dicséretét zengő versei. Ráadásul jelenségnek sem volt akármilyen: rövidnadrágban, különféle színárnyalatokat öltő egykor talán zöld kalapjával, fokhagyma és pálinkaszag ötvözetében haladva nem volt költői jelenség, de mintha létével és lírájával igazolta volna, hogy boldogok a szelídek és a szegények. Amint írta:

Gúnyolnak ezek is, azok is, mondd
meg alázatosan nekik: „Én
a vén világ ülepén csak pindurka
pattanás vagyok, s ez még mindig
több a mindenfelé táncoló nagyképű
kinyilatkoztatásnál!”

(*Fintor*)

Tévedés volna, ha Berdát képzeletbeli nagy lakomázásai, jóízű böffenései és a reteráton való megkönnyebbülései nyomán a költői gasztronómia derűs művelői közé sorolnánk, jóllehet némelyik aprólékos, recepteket idéző felsorolása békebeli ízeket ébreszt. *Jóétvágyunk* nevében felséges részletezéssel idézi a rizottót:

Libamáj apróra vágva; törött borssal, párolt
rizsával s gyenge zöldborsóval, rókagombával
elegyítve tündököltél vala...

Ez lehetett az emberiség aranykora. Még nem változott „tejízűvé” a „sonka, karaj, tarja”, a hentesek még ismerték az ízesre füstölés titkát. Márai „öreg hajósa” ötlik fel emlékezetünkben, amint csüggedezve pergeti vissza emlékezetében a régi ízeket, a csécsi szalonnáét és a frissen sült, foszlós kenyérét, s érezhető szakértelemmel, már-már aggodalmas figyelemmel részletezi az igazi töltött káposzta elkészítésének titkait. Ő is, Berda is elégikus pátosszal álmodják vissza a múlt ízeit, s ez a humor forrása. Berdánál mindez kultikus színezetet kap, mintha földre szállnának az Olümposz istenei, egy képzeletbeli hatalmas asztal köré telepedve nem nektárt, hanem „*meleg disznótöpörtyűt*”, újhagymát, salátát, gyenge hónapos retket fogyasztának, és mind-mind „*lelküket s gyomrukat egyaránt deríti*”. És mi történt ezekkel az istenekhez méltó étkekkel? „*...mind-mind avas, majdnem hullaszinű már*”. Az isteni rangra emelt finomságok, a gyomor örömei elenyésztek.

Berda nemcsak a hozzá nem értő, hanyag hentesekkel és böllérekkel perlekedett, hanem azokkal is, akik lenézik a test örömeinek magasztalása miatt. Rónay György írta *Az olvasó naplójában*: (In: *Olvasás közben*. 1971. 75–87. o.) „*Nem egyedül csak a mohó habzsolás és vedelés lírikusa, mint ahogy némely finnyáskodók sznobizmusa könyvelné el. Olvassuk el az Így igaz kötetben az Előszó című verset, melyben épp ezekkel a finnyásokkal perelve fejti ki a maga igazát:*

*'Nem fejlődik, csak hasán, torkán
keresztül nézi, szemléli a világot!
– mondják rólad imitt-amott is. Hát mi
volna egyéb ez (ha valóban ennyi
igaz benned is), mint az anyag
örömének dicsérete? De te mindennél
többet akarsz, többet, egyre többet: főként
emberséget minden időben...*

Más szóval ezt így is mondhatjuk: humanitás. Az antikok tudták, hogy az étvágy nem szégyen, s lehet az élet megbecsülésének szertartása is; és hogy a közös evés-ivás meg úgy sem közelíti szükségképpen az embert az állathoz, mint a gasztronómiai örömök élvezése, hanem ellenkezőleg, lehet szellemmel és szeretettel, udvariassággal és közösségérzéssel áthatott 'lakoma' is, szellemi értékeket éppen az anyag segítségével 'humanizáló' szimpozion; nem szükségképpen kivetkezés emberi méltóságunkból, hanem ellenkezőleg: lehet a humanista emberi méltóság egyik szép, közösségben való megnyilatkozási formája is, mely testet és lelket, gyomrot és szellemet valóban 'egyaránt üdít'. Keressük meg az Ostor és olajágban a Különös kaland című verset, mely arról szól, hogyan tér haza egy ilyen 'lakomáról' a nyelvész, a szobrász meg a költő:

*Bartókról, Kodályról beszélgettünk, áradoztunk és
vitatkoztunk a késő éjszakában nagy hevülettel.
Minden szavunk a zene hullámaival hömpölygött
kamasz boldogan,...*

*Ha nem rohamának elő a túl lelkes csendháborítók igazoltatására a kerékpáros
rendőrök, s ha az egyik áradozóra jellegzetes rövid nadrágja helyett tógát képzelünk: e
sajátosan hexameter-hangulatú szabad sorok akár az antik Róma valamelyik holdfé-
nyes utcáját is élénk idézheti, falernumitól fölszított kedvű társasággal, amint éppen
Catullus tüzeit vagy Vergilius 'lactea ubertását' magasztalja."*

A harmadik nemzedék két jeles prózaírója, Kolozsvári Grandpierre Emil és Thurzó Gábor sem idegenkedett a humortól. Grandpierre egyenesen mestere volt, minden műfajban, még az esszében is különleges hatást ért el vele. Thurzó inkább ironikusnak mondható, dramaturgiai működése során azonban megtanulta, hogy a párbeszédet és jeleneteket megszínesíti egy-egy, az érdeklődést fokozó poén. A *Bárány az akolban* leleplező iróniáját néhol humorral cnyhíti, s ez az eljárás általában is jellemző elbeszéléscinek egyik rétegére.

Kolozsvári Grandpierre Emil élesen kritizálta azt a Trianon után időszereültlenné vált magatartást, amelyet középosztályinak nevezünk. *A rosta* indulatát azonban már a *Dr. Csibráky szerelmeiben* „a tapasztalatok szerzésére való képtelenség” ironikus és humoros ábrázolása váltotta föl. Nála figyelhető meg leginkább a humor, az irónia és a groteszk határainak fellazulása, a különböző ábrázolásmódok átfedése. A középosztályi mentalitás legvésezebb elemének a „beteg valóságérzéklet” látta, s e meggyőződését makacs szenvedéllyel tette regényformáló tényezővé, utóbb pedig emlékezéseinek és különféle tárgy- és témakörökkel foglalkozó esszéinek kiindulópontjává.

Csibráky magatartásának alapeleme, hogy rendszerint csak töpreng arról, mit is kellene tennie. Mindennek gyökerét a neveltetés és a pedagógia torz értelmezés formáiban kereshetjük, fejtegette az író a *Tegnapban*. Különös figyelemmel foglalkozott a nemiségre való nevelés és a szexualitást bűnnek mutató, gátlásosságra vezérlő felfogás örömtelenséget okozó megjelenési formáival. Érthető, hiszen a női nem nagy kedvelője volt, gondosan építette föl önmaga „nőfaló” legendáját.

Csibráky az önzetlenség és a bonyolultság mintaképe. Mintha ő is annak a pécsi egyetemnek a neveltje lett volna, amely a *Tegnapban* nem éppen hízelgő vonásokkal jelenik meg előttünk. A kisváros hangulatának ábrázolása sem nélkülözi a humort: „*Az emberek nem sétáltak, nem jártak, nem mentek, nem lépegettek, hanem erőtlenül, tétovázva, szinte halódón vánszorogtak.*” Amilyen járásuk, olyan a gondolkodásuk, ami természetesen nem lehet akadály, hogy az ostobák is karriert fussanak be, mint *A nagy ember* Gazsija, vagy karikatúrává váljanak, mint a *Mérlegen* Asztrik atyája, „*aki szűrős szemmel vizsgálja az egyetemi hallgatók arckifejezését, minduntalan felteszi a kérdést: Tiszta vagy még? Aztán izgalommal hallgatja a (szexuális természetű) bűnökről szóló töredelmes vallomást, s némileg csalódik, ha valamelyikük ilyen természetű bűne nem elég súlyos.*” (Wéber Antal: *Kolozsvári Grandpierre Emil*. 1986. 35. o.) Szatíra és humor játszik egymásba *A bűvös kaptafában*. Sarlós, a „csodakáder” politikai megbízhatósága okán minden megbízatása teljesítésére alkalmasnak látszik, a cipőgyár igazgatására is, a színház vezetésére is. (Itt racionalizálni akarja a zenekart, mert némely hangszeresei kevesebbet „teljesítenek”.) Ez a humoros hőstípus tér majd vissza az *Aquincumi Vénuszban* is.

Grandpierre némelyik regényében és sok elbeszélésében humoros hatást kelt a nyelvhasználatával. Látható élvezettel merült el a fiatalabb korosztályok kifejezésmódjának szokatlanságaiban, s a szabados beszédmóddal adekvát hősokeket teremtett, akik különösképpen a szexualitást gyakorolják fesztelen gátlástalansággal. Az író humorának fogadtatása nem volt egyértelmű: a kritikusok egy része erős fenntartásokkal fogadta ezt az ábrázolásmódot, s annyiban mindenképpen igazuk volt, hogy az írot – nem csak ekkor – az önisméltés veszélye fenyegette. „Ironikus realizmusa” – amint ő nevezte alkotásmódját – mindig találkozhatott megírásra érdemes témákkal, hősokekkel, mulatságos fordulatai népszerűvé tették olvasói széles táborában, de a *Csendes rév a háztetőn* például Csibráky-variáció, s nőábrázolása különösen egysíkú, nála ugyanis férfi és nő kapcsolatában a nemiség uralkodik, egyéb érzések ritkán jellemzik viszonyukat. A *Szellemi galeri*, az irodalmi élet ábrázolása viszont telitalálat, különösen a tehetségtelenek érdekszövetségének (Grandpierre leleménye a H. H. H.: a hülye hülyét hoz korjellemezése) ábrázolása volt hatásos és kritikus-bosszantó.

Újdonsága volt, hogy a nálunk hagyományosan komoly esszé és tanulmány műfajába is beopta a derűt, a humort. Ezzel végképp nem szerzett elismerést: a tudósok nem kedvelik, ha nézeteiket kifigurázzák. Amint Babitsot ingerelte Festi Kornél frivolsága, Kolozsvári Grandpierre Emil pedagógiai, nyelvi és irodalmi meglátásai is ingerült fogadtatásra találtak a bírálók körében.

Grandpierre némi engedményeket tett a kommunista kultúrpolitikának. 1949-ben a *Magyarok*-ban az akkor „realistának” mondott irodalom ügyét támogatta. *Mérlegen* című regényében is érezni a múlt átértékelésének szándékát. Mándy Ivánról, aki a prózában és a humorban is új utakat vágott, ilyesmit aligha lehet állítani. Írásainak humora részben téma-választásból adódott, részben hőseinek világa kelt derűt. Elbeszéléseinek egyik visszatérő alakja, Vera néha humoros módon lázadt föl szülei mentalitása ellen. Visszatérő alakjai, apa, Zsámboky, Blúz úr és maga az író számtalan derűs pillanatot szereznek az olvasónak, de bármikor bekövetkezhet életükben a tragédia is (mint például *A pálya szélén* című regényben). A tragédia esélye nem jellemükben, hanem korukban, társadalmi környezetükben rejlik. Az 1949-től a rendszerváltásig terjedő korszakról, erőszakra és a gondolkodás uniformizálására való törekvéséről rengeteg ismeretet szerezhetünk Mándy írásaiból, s talán nem véletlen, hogy ebből a világból még a tárgyak is kihátrálnak. A sok leleplező, ironikus és humoros elbeszéléseket tartalmazó kötetek sorából kiemelkedik az *Előadók, társszerzők*. Ábrázolásmódjának élményi háttéréről mondta a író: (*A pálya szélén*. Lengyel Balázs és Mándy Iván beszélgetése 1991 januárjában. *Orpheusz* 1991. 1. sz. 39–54. o.) „Hogy csináltam én ezeket az előadásokat? Volt egy trükköm. Mert az ember egy idő után ki tudott alakítani egy stílust. Nem Soloborról, hanem egy egészen rossz íróról kellett egyszer beszélnem, s akkor azt mondtam, hogy abhoz, hogy ezt a derék, kiváló, egyébként kiváló író megismerjük, előbb Gorkijt kell megismerni. De hogy Gorkijt megismerjük, abhoz Cseborot kell megismerni. Beszéljünk Cseborról. Hát ez volt az egyszerű és meglehetősen átlátszó trükk.”

Mándy különös vonzódással figyelte a humoros helyzeteket. Egy előadás végén – a kórházban – a betegek egymásnak estek. „Égyetlen ember őrizte meg nyugalma, aki nekem háttal ült a terem végén és egy weidling mákos tésztát evett. Óriási türelemmel, tulajdonképpen gyönyörűen, szertartásszerűen.” (Uo.) A szokatlanság inadekvátság humora Fabulya, a *Fabulya jeleségeiből*. Szerette ezeket a figurákat. Talán ezért is tudott nevetni rajtuk és velük.

Szegegről-végre Karinthy Ferenc is újhordas volt, utána azonban elég jelentős fordulatot tett, barátjával, Devecseri Gáborral és a többiekkel, a pol-

gár-származék félelmével túl is teljesítették azt, amit vártak, elvártak tőlük. A Kossuth-díjjal koszorúzott *Közműveseknél* azonban sokkal jellemzőbbek Karinthy szemlélet- és ábrázolásmódjára például a *Víz fölött, víz alatt* elbeszélései, színművei és *Naplója*. A humoros ábrázolásnak kiemelkedő darabja a *Baracklekvár* és a *Ferencvárosi szív*. Mindkettő önéletrajzi ihletésű, az egyikben az apai házban megejtett befőzést, majd a lekvárok szomorú sorsát írta meg, a másikban egy Fradi-Újpest vízilabda-rangadó viszontagságait. Ennek az élménykörnek kibővített variációja a *Víz fölött, víz alatt*. Karinthy Ferenc, akárcsak Mándy, a sport mítoszát szembesítette „körítése” humorával, anekdotázva, ki-kitérve, bővérű mesélő kedvvel, szellemesen és olvasmányosan.

Karinthy és Mándy írásai is ráirányítják a figyelmet arra a jelenségre, hogy a befogadó szemléletét a történelmi-társadalmi helyzet is motiválja. Az *Előadók, társszerzők* világát a mai olvasók egy része nem ismeri, humoros célzásai, utalásai hidegen hagyják. Ugyanakkor az 50-es évek véresen komolynak szánt leleplező regényei, elbeszélései, színművei napjainkban humoros hatást keltenek, és sokkal inkább jellemzik a korszak természetét, mint annak szatírai és groteszk bemutatása. (A groteszknak Örkény István a mestere a szatirikus színművek közül kiemelkedik Csurka István a hatvanas évek végén játszódó *Döglött aknája*.)

Ahogy a magyar líra, a humor történetében is különösen nagy súllyal van jelen Weöres Sándor. Fantasztikus zeneiségével, eredeti látásmódjának versbe foglalásával, játékosságával egyaránt képes volt humoros hatást kelteni. A *Magyar etűdök* elemzése kapcsán Kenyeres Zoltán mutatta ki, milyen játékos lehetőséget rejlenek a ritmusban. (Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp. Weöres Sándorról*. 1983. kivált: 195–207. o.) „...a derű a költői alkotás teremtő lehetőségéből fakad” – írta a többi között, s bizonyosságul a ciklus első versét idézi mint a költő hitvallását:

Három egész napon át
bujtam erdő vadonát,
gomba-mezőt, szikla-tetőt bejártam.
Három egész napon át
faragtam egy furulyát,
vadrózsából tündérsípöt csináltam.

A humort leginkább azok a versek képviselik, amelyeket Kenyeres Zoltán „tréfás képtelenségeknek” nevez. Példaképp *A papucs fölfutott a fára* kezdetű 14. darabot említi:

A papucs fölfutott a fára.
benne se volt Kitikati lába.
A papucs rálapul egy ágra,
odalenn Kitikati várja.

Ide sorolhatjuk a ciklus 4. darabját is, amely a magyar nyelven olvasók és írók közkincese. Nemcsak az óvodából, hanem úgy is, mint egy vidámságra hangolt életszemlélet megfogalmazása:

Fut, robog a kicsi kocsi, rajta ül a Haragosi,
din don diridongó.
Ha kiborul az a kocsi, leröpül a Haragosi,
din don diridongó.

Fut a havon a fakutya, vele fut a retyerutya,
din don diridongó.
Ha kiborul a fakutya, lepotyog a retyerutya,
din don diridongó.

Némelyik vers mesévé sűrűsödik, másik „mélyebb értelmű létélményt” fogalmaznak meg, ám a játékosság „nem kimódolt és mesterkélts... itt észféltékumma emelkedett minőség...” (Kenyeres: i.m. 205. o.)

A humor másik dimenziója tárul föl olyan verseiben, amelyek első olvasásra játszi rögtönzésként hatnak. Ez a verstípus is végigkíséri, tömörségével is korjellemező:

Fújd fel pofád és emelkedj magasra,
fejed léggömbje bírja testedet,
nimbuszok, aureolák lúgja mossa,
ki tán a síkoson hanyatt esett.

(A siker)

Azt mondhatjuk, Weöres egész életművét humor szövi át. A „mindnyájunk békéjéért és nyugodt munkájáért” följánlott *Kilencedik szimfónia Scherzója* mulatságos is, de a közelmúlt tragédiáját épp ezzel teszi hangsúlyossá és elfelejthetetlené:

Keménypapírból és zacskóból
épülnek utcák és terek,
sok csecsemő és rádió szól
s lógó füllel minden ajtóból
ugatnak a gázmesterek.

Karmuk tömpe, farkuk sörényes,
szemük vér-pásztás és kerek,
gerincük szomjas, hasuk éhes,
mindegyik elmúlt hároméves,
mind vizsgázott gázmesterek.

Ilyen történelmi tapasztalatok birtokában marad-e még helye játéknak és humornak, vagy végképp a szatírák és a leleplező, ironikus alkotások korába lépünk? Vagy mégis Weöres Sándornak volna igaza, a *Tizedik szimfóniában*: „Mert valahányunkat hívogat egy ajk, s a világok zsongva felelnek.”? Hogy e zsongás a derűs szeretet hangja-e vagy valami egészen más, a jövő titka.

Önarckép. Pápa, 1943.